

השפעת עונשים וחטאים על תוקף המלכות

א. סיימנו את הדף הקודם במפגש עם דברי הרמב"ם לפיהם אין הבדל מהתורה בין מלך¹ לאזרח רגיל, ומלך שעובר על לאו מתחייב מלקות ככל אדם. מהי תוצאת המלקות? המלך חוזר לתפקידו? הוא יכול לחזור לתפקידו למרות המלקות שפגעו בכבודו? והאם יש בכלל אפשרות אחרת? ניתן להדיח מלך?

מה אתה חושב? אתה חושב שהמלקות משפיעות על סמכות המלך? בית דין יכול בכלל להדיח מלך?

הירושלמי דן במעמד כהן גדול ונשיא² שלקו. הוא מחלק בין כהן גדול לנשיא (הוריות ג, א):

אמר רבי לעזר כהן גדול שחטא מלקין אותו ואין מעבירין אותו מגדולתו. אמר רבי מנא כתיב [ויקרא כא יב] כי נזר שמן משחת אלהיו עליו אני ה' כביכול מה אני בגדולתי אף אהרן בגדולתו... רשב"ל אמר נשיא שחטא מלקין אותו בב"ד של שלשה מה מחזירין ליה אמר רבי חגיי מוטב דינון מחזירין ליה (ידיד נפש: מוטב שאין מחזירים אותו) דו קטלון ליה (ידיד נפש: שהרי במלקות יש מעין מיתה, וכשהלקו אותו, כאילו הרגוהו).

בסנהדרין הנוסח אחר (ב, א):

וריש לקיש אמר נשיא שחטא מלקין אותו בב"ד של שלשה. מה מחזרין ליה? א"ר חגיי משה (לשון שבועה) אין מחזרין ליה (אין מחזירים אותו) די קטל לון (שמא אם נחזיר אותו ינקום בדיינים ויהרוג אותם).

מה דין נשיא שחטא? מדוע אין מחזירים אותו לתפקידו? אמור בלשונך את הסברו של רבי חגי לפי כל גרסה, בסנהדרין ובהוריות. מה ההבדל בין שתי הגרסאות? איזו מובנת לך יותר?

הרמב"ם פוסק כדברי הירושלמי (סנהדרין יז, ח-ט):

כהן גדול שחטא לוקה בשלשה כשאר כל העם וחוזר לגדולתו. אבל ראש הישיבה שחטא מלקין אותו ואינו חוזר לשררותו גם אינו חוזר להיות כאחד משאר הסנהדרין שמעלין בקודש ולא מורידין.

1. אין הבדל מדאורייתא בשום מלך, ובמלכים מזרע בית דוד אין הבדל אף למעשה. בתקופת בית שני חכמים גזרו שבית הדין לא ידון את המלך, בשל החשש שהוא יפגע בסנהדרין.
2. בדרך כלל בחז"ל נשיא הוא נשיא הסנהדרין.

הרמב"ם אינו מנמק את החילוק בין כהן גדול לראש הישיבה, **והרדב"ז** מנמק בעקבות גרסת הירושלמי בסנהדרין (שם):
 ור"ל אמר נשיא שחטא מלקין אותו בב"ד של ג' מה מחזרין ליה א"ר חגיה משה אין מחזרין ליה די קטל לון כלומר אם יחזירו אותו לנשיאותו קטיל להו לב"ד.

היזכר בכך שאנו עוסקים בנשיא הסנהדרין, בראש הישיבה, והתקשה בטעם הדין.

הכסף משנה בעקבות הגרסה בהוריות, 'דו קטלון ליה', הסביר אחרת (שם):
 אי נמי מה שאמר שהוא כאילו הורגים אותו הוא מפני שבני אדם יזלזלו אותו הילכך לא יחזירוהו.

השוב: מדוע שאנשים יזלזלו בנשיא שלקה? מה הבעיה בכך שבני אדם יזלזלו בו?
 בו?

בעל **העלי תמר**, **הרב ישכר תמר**, כתב שהגרסה הנכונה היא גרסת הגמ' בסנהדרין, 'דו קטיל לון', החשש שהנשיא ינקום בבית הדין שהלקה אותו. אולם, להבנתו התלבטות הירושלמי והכרעת הרמב"ם נובעות מהחשש לפגיעה בכבוד הנשיאות (עלי תמר הוריות ג, א):

מה מחזרין ליה אמ"ר ר"ח מוטב דינין מחזירין ליה דו קטיל לון. כך צריך לומר וטעות נפלה בספרים, וכך הוא בסנהדרין פ"ב. והנה נראה פשוט דהאיבעיא של הגמרא מה מחזירין ליה אין הספק מחששו של ר"ח דהוא קטיל לון, שאלו היה כן היתה הגמרא מפרשת. אלא פשוט שהספק הוא דשמא אין מחזירין אותו מפני שיש לחוש שיזלזל הציבור בכבודו ואין זה מכבוד ישראל וכבוד הנשיאין שיזלזלו בו וכמו שכתב הכ"מ... אלא שרב חגי העיר הערה צדדית שלמעשה פשיטא שלא יחזירו אותו דאי אינון מחזירין ליה הוא קטיל לון. ולשון הרמב"ם שם: ראש הישיבה שחטא מלקין אותו ואינו חוזר לשררתו, ופשוט שאין טעמו משום חששו של ר"ח, שאם כן היה מזכיר זה, אלא טעמו מפני שסובר שהירושלמי נשאר בספק אם חוזר לשררתו שמא יזלזלו בו ויש לפסוק בזה לחומרא מפני כבוד הנשיאות וכבוד ישראל.

סכם את המחלוקת בטעם לכך שנשיא סנהדרין שלקה אינו חוזר לתפקידו. איזה מהטעמים מובן לך יותר? חשוב היטב: לאור הטעמים, אתה רואה הבדל בין מלך לנשיא? סיבה לחלק בניהם? או שיש להחיל את הדין גם על המלך?

ב. מה דין מלך שלקה? דינו כדין נשיא שלקה שאינו חוזר לתפקידו? לכאורה, הטעמים שלמדנו בנשיא ודאי שייכים במלך: הן החשש שמא ינקום והן הפגיעה בכבוד המלכות. האם ניתן אפוא להרחיב את דין הירושלמי שנאמר במקורו על נשיא³ וליישם אותו גם במלך?

האבני נזר הבין שדין הירושלמי נאמר במקורו גם על מלך. לדבריו, מלך שלקה איבד את מלכותו, ולכן אי אפשר לחייב מלקות פעמיים על איסורי המלכות (אבני נזר אור"ח שצא): ואני מסתפק בזה הרבה לפי הירושלמי הוריות [יא ע"ב] נשיא שלקה אינו חוזר לשררותו וידוע שנשיא הוא כולל בין מלך בין ראש סנהדרין. ואם כן משלקה אחת בטל ממלכותו ואשתני דינא אשתני קטלא. והוא הדין דאשתני מלקותא... ובאמת שלא ראיתי ברמב"ם שיביא דין זה רק בראש ישיבה [סנהדרין פי"ז ה"ט]. ולא ידעתי למה. בפרט למה שפרשו בטעם הירושלמי דיש חשש שמא ינקם מהם ויהרגום. זה יש לחוש יותר במלך מבראש סנהדרין. ואם כן לא ילקה אלא אחת.

נסה להתבונן בדברי האבני נזר, בהשלכותיהם ובשאלה כיצד ניתן ליישם. אתה רואה קושי ביישום הדברים? במשמעותם? נסה לדמיין את המלך והתנהלותו לאור הדברים.

דברים אלו הם חידוש גדול שהיינו מצפים למצוא מפורשות בדברי רבותינו התנאים והאמוראים והראשונים. ואכן, נראה שרבים החולקים עליהם וכך כותב ר' משה פיינשטיין (דברות משה גיטין עמ' שנו):

וכשחטא מלך בלאו בהתראה אף שנסתלק לשעה שדנהו מדין המלכות שהרי בזוהו לעניין זה חוזר לגדולתו בכל החומר, וגם פשוט שלא הורידוהו כלל דהא לא הורידו אף למלכים הרשעים.

חשוב: מהי סברת החילוק בין מלך לנשיא? טעמי הדין שייכים הרי גם במלך ומדוע אפוא דינו שונה?

טבע המלוכה הוא שאין אפשרות חוקית מסודרת ופשוטה להדיח את המלך. הדחת מלך בעקבות מלקות יכולה להיתפס כמרד של בית הדין ולהוביל לשפיכות דמים ומלחמת אזרחים. מצד אחד, סביר שהמלך יערער על המלקות ולא יסכים ללקות אם ידע שהמלקות מובילים לאיבוד תוקף מלכותו, ובכל מקרה לא יסכים להדחתו ויראה בה ובמלקות מרד. ומצד שני, אם כך תהיה ההלכה,

3. יתכן שהירושלמי עסק רק בנשיא משום שלדעתו הרי אין הבדל בין מלכי ישראל למלכי בית דוד, ומשנת 'ולא דנים אותו' היא דין מהותי ולא תקנה מאוחרת, כך שמלך אינו לוקה. דווקא לדעת הבבלי שמהתורה דנים את המלך, ודנים מלכי בית דוד, והמשנה היא תקנה מאוחרת שתוקנה על מלכי בית שני, ניתן לדון על מלך שלקה – מלכי ישראל לפני התקנה ומלכי בית דוד גם לאחריה.

אז גם אם המלך לא יסכים ויישאר בשלטון, יערערו בעקבותיה על תוקף שלטונו ויציבות השלטון תתערער, דבר שעלול להוביל למרד ושפיכות דמים ומלחמת אזרחים. לכן התורה לא מערערת על תוקף המלכות, ערעור שבהיעדר דרכים להעברה מסודרת של השלטון עלול להוביל לשפיכות דמים.

חזור אל הבנת הירושלמי בדין 'ולא דנים אותו', הבנת המשנה כדין דאורייתא שנאמר בכל מלכות, ונסה להסביר אותה לאור הדברים.

הרב ישראל כותב זאת דווקא על מלך שנמשח (עמוד הימיני סימן ז):
ונראה שיסוד הדברים⁴ הוא על פי מה שמבואר בירושלמי ריש פ"ב מסנהדרין כהן גדול שחטא וכו' אין מעבירין אותו מגדולתו, א"ר מנא כתיב [ויקרא כא יב] כי נזר שמן משחת אלהיו אני ה' כביכול מה אני בקדושתי אף אהרן בקדושתו. (מה שאין כן נשיא דהיינו ראש הסנהדרין, עיי"ש וברמב"ם פ"ז מסנהדרין ה"ז, ח'). ואם כן טעם זה שייך גם על מלך משוח, עי' רמב"ן פר' נשא שעליו נאמר הכתוב שמן משחת קודש יהיה זה לי לדורותיכם. ועל כן אין המשוח עובר לעולם.

ג. נמשיך למוקדים נוספים בדיון על הדחת מלך וביטול תוקף מלכותו בעקבות חטאיו. המוקד הראשון הוא דברי הרמב"ם על הדחה משררה (כלי המקדש ד, כ-כא):
כשימות המלך או כהן גדול או אחד משאר הממונים מעמידין תחתיו בנו או הראוי ליורשו, וכל הקודם לנחלה קודם לשררות המת, והוא שיהיה ממלא מקומו בחכמה, או ביראה אף על פי שאינו כמותו בחכמה שנאמר במלך הוא ובניו בקרב ישראל, מלמד שהמלכות ירושה והוא הדין לכל שררה שבקרב ישראל שהזוכה לה זוכה לעצמו ולזרעו... מעלין משררה לשררה גדולה ממנה ואין מורידין אותו לשררה שהיא למטה ממנה, שמעלין בקדש ולא מורידין, ואין מורידין לעולם משררה שבקרב ישראל אלא אם סרה.

חשוב היטב: תוכל להוכיח מדברי הרמב"ם שלדעתו מדיחים מלך שסרח וחטא? נסה לדחות את ההוכחה!

הרמב"ם עוסק בתחילת ההלכה גם במלכות, ובהמשך הוא כותב בצורה כוללת וסתמית 'ואין מורידין לעולם משררה שבקרב ישראל אלא אם סרה', ואם תחילת ההלכה עסקה במלכות אז יתכן שאף הסיום עסק בה ומורידים מלך שסרח. ניתן כמובן לדחות את ההוכחה ולטעון שהסיום עוסק רק

4. מדוע המינוי של דוד היה אמור לדעתו לחול רק לאחר מיתת שאול ולא מיד. וראה עוד בדף 'נביא וסנהדרין או העם - שני מסלולי מינוי?'.

בשאר שררות ולא במלכות עצמה, והרי באמצע ההלכה הרמב"ם עבר לעסוק בדין שאר שררות, שגם הן עוברות בירושה, ויתכן אפוא שהסיום עוסק רק בשאר שררות ולא במלוכה עצמה.

ד. המוקד השני שאליו נלך הוא מחלוקת הרדב"ז והמנחת חינוך על מלך שהרג נפש בשגגה. **הרדב"ז** נשאל האם מלך שהרג בשוגג גולה (ב, תשעב):

שאלת ממני אודיעך דעתי במלך שהרג בשוגג אם גולה או לא שלא ראיתי דבר זה מפורש בדברי הגמ' והפוסקים.

בתחילת התשובה הוא כותב שמלכי ישראל לאחר התקנה ודאי אינם גולים והשאלה היא רק במלכי בית דוד או במלכי ישראל לפני התקנה (שם):

תשובה במלכי ישראל לא תיבעי לך כיון דקי"ל דלא דן ולא דנין אותו משום מעשה שהיה פשיטא דאינו גולה דמאן דיין ליה דליגלי כי תיבעי לך במלכי בית דוד דקי"ל דן ודנין אותם מאי.

בהמשך הוא לומד מדין רב שגלה שאין מגלים את המלך, וכהקדמה נפגש עם הדין, דין שמקורו בברייתא (רמב"ם רוצח ז, א):

תלמיד שגלה לערי מקלט מגלין רבו עמו, שנאמר וחי⁵, עשה לו כדי שיחיה, וחי בעלי חכמה ומבקשיה בלא תלמוד כמיתה חשובין, וכן הרב שגלה מגלין ישיבתו עמו. וכך כותב **הרדב"ז** (שם):

אלא שמצאתי לו פיתור ממקום אחר דקי"ל הרב שגלה מגלין ישיבתו עמו משום דכתיב וחי עביד ליה דלחיי (עשה לו שיחיה) ואם היינו אומרים שהמלך יהיה גולה צריך להגלות עמו כל עבדיו ופרשיו וסוסיו וכל מרכבתו וכל ישראל שהרי כולם עבדיו כי היכי דלקיים ביה וחי, וכיון דלא איפשר לא מגלין ליה והיינו טעמא דלא אדכרו לה דמדינא גולה דהא דנין אותו (את מלכי בית דוד) אלא דלא איפשר וכדכתיבנא **והיינו דלא אשכחן** (בדברי התנאים) **מלך שעבר** (את המושג 'מלך שעבר) **כי היכי דאשכחן כהן גדול שעבר** (מושג שמופיע בתנאים).

מהו נימוקו של הרדב"ז? מדוע אין להגלות את המלך? כיצד הוא לומד זאת מדין רב שגלה מגלים ישיבתו עמו? נסה לערער על השוואתו ולחלוק על המסקנה. התבונן היטב במשפט האחרון, 'והיינו דלא אשכחן מלך שעבר כי היכי דאשכחן כהן גדול שעבר'. הסבר אותו והוכח ממנו שהרדב"ז חולק על האבני נזר וסבור שאין להדיח מלך בחייו.

5. דברים יט, ה: "הוא ינוס אל אחת הערים האלה וחי".

לטענתו, כשם שמגלים את תלמידי הרב עם הרב, 'עשה עמו כדי שיחיה', כך מגלים את העבדים והממון עם הגולה, 'עשה עמו כדי שיחיה'. ומאחר שכל ישראל עבדי המלך, ואי אפשר להגלות עמו את כל עבדיו, הוא פטור מגלות.

המנחת חינוך חולק על השוואת הרדב"ז וטוען כנגדה שתי טענות (תי):

וזה צ"ע לפי דעתי, דבגמ' מכות כאן אינו מבואר רק רב או תלמיד, וכן [כתב] הר"מ פ"ז מרוצח ושמירת נפש ה"א כיון דהתורה היא עיקר חיותם [עיין היטב בלשון הרמב"ם], אבל אדם שהוא מורגל בעבדים ומשמשים הרבה, צ"ע, וכי מי שהוא עשיר גדול ויש לו עבדים הרבה ומשמשים ושאר דברים צריכם להגלות עמו כל עבדיו. וגם לפי דעתי זה אינו לעיכוב אלא למצוה דוחי וגו', אבל היכא שאי אפשר להגלות עמו הישיבה שלא יגלה הרב או התלמיד בעצמו, זו אינה סברא לענ"ד.

מהן שתי טענות המנחת חינוך נגד השוואת הרדב"ז בין רב שגלה למלך שגלה ומסקנתו?

ראשית, הגליית התלמידים עם הרב היא חידוש מיוחד שנאמר רק בהקשר של התורה ואין ללמוד מכך לאדם עשיר ועבדים, שמגלים עמו את עבדיו כדי להחיותו. שנית, גם בהקשר של רב ותלמיד, זה רק דין לכתחילה שלא פוטר מגלות אם אי אפשר לממשו, ולכן הוא לא יכול להוביל לפטור המלך.

בהמשך, מביא **המנחת חינוך** ראיה מדברי הרמב"ם לכך שמגלים את המלך (שם):

ולפי דעתי נראה דודאי גולה, כיון דפסק הר"מ שם פ"ז מרוצח הי"ד דרוצח (בשו"ג) אף על פי שנתכפר אינו חוזר לשררה שהיה בה לעולם אלא הרי הוא מורד מגדולתו כל ימיו הואיל ובאה תקלה זו הגדולה על ידו⁶, ע"כ, ועיין בכסף משנה שפסק כר' יהודה וכו', א"כ ומה במקום שהיה בגלות ונתכפר אינו חוזר לשררה, מכל שכן קודם שגלה ולא היתה לו כפרה עוד כל שכן שמורידים אותו מגדלותו מפני התקלה הגדולה. א"כ מלך שהרג נפש בשוגג בודאי תיכף מורידים אותו, וא"כ לא הוי מלך כלל ומגלים אותו.

מהי ראייתו של המנחת חינוך מדברי הרמב"ם על אי חזרת הגולה לתפקידו? מה תוכל ללמוד מדברי המנחת חינוך על השאלה האם בית דין מדיח מלך?

6. הרמב"ם לא עוסק במפורש במלך אלא בשאלה האם הגולה חוזר לשררה שהחזיק בה לפני הגלות, והמנחת חינוך מבין שהדברים נאמרו גם על מלכות.

ה. נגענו עד כה בשני דיונים על השפעת העונש והחטא על תוקף המלכות: השפעת המלכות⁷ והשפעת הגלות וההריגה בשוגג⁸. מה דין מלך שלא שומר על מצוות התורה שבין אדם למקום ולא נענש על ידי בית דין? האם עבירות המלך משפיעות על תוקף מלכותו לכשעצמן, גם ללא עונש, ולמשל במלך אלים שלא נכנע לסמכות החכמים? מה דין מלך שבאופן עקבי לא שומר על מצוות התורה? הוא מאבד בעקבות כך את תוקף מלכותו?

מה אתה חושב?

כך ניתן ללמוד אולי מדברי הגמ' בב"ב השמה בפי הורדוס את הטענה שמותר לקלל נשיא שלא נוהג כמנהג עמך (ה.):

וכתיב: ונשיא בעמך לא תאור. א"ל: בעושה מעשה עמך, והאי לאו עושה מעשה עמך!

כך ניתן ללמוד אולי מדברי הרמב"ם (מלכים א, ח):

נביא שהעמיד מלך משאר שבטי ישראל, והיה אותו המלך הולך בדרך התורה והמצוה ונלחם מלחמות ה', הרי זה מלך וכל מצות המלכות נוהגות בו.

דייק היטב בדברי הרמב"ם והוכח ממנו שרק מלך ששומר מצוות נחשב כמלך! נסה לדחות את הראיה.

הרב בנימין רבינוביץ תאומים לומד מדברי הרמב"ם שמלך שחוטא בקביעות מאבד את תוקף מלכותו. לדעתו, תוקף מלכות אחאב נבע מהוראת שעה מיוחדת (בצומת התורה והמדינה א, משפטי נפשות בדין הסנהדרין ובדין המלכות):

ועיקר הדבר מוכרח על פי דברי הרמב"ם שפסק: "נביא שהעמיד מלך משאר שבטי ישראל והיה המלך הולך בדרך התורה והמצוה ונלחם מלחמות ד', הרי זה מלך וכל מצוות המלכות נוהגות בו". הרי מפורש שאם אינו נוהג עפ"י התורה והמצוה אין מצוות המלכות נוהגות בו, וא"כ אחאב שלא הלך בדרך ד', איך היה לו דין מלך, ואיך למדנו ממנו דין הרוג מלכות נכסיהם למלך ודין כבוד מלכות... שהיתה הוראת שעה שיהיה מלך אע"פ שהוא רשע, כמו שהיה ביהוא בן נמשי ובניו, אע"פ שהיו רשעים כולם. ולא כתב הרמב"ם, אלא אם היה כשר בתחילתו ואח"כ בעט כירבעם בן נבט, שאח"כ פקע ממנו דין מלך, אבל אם היתה הוראת שעה עליו כשהוא רשע, יש לו דין מלך בהוראת שעה של נביא.

הרב ישראלי חולק על הדברים (עמוד הימיני סימן ז):

7. לדעת האבני נזר המלקות מבטלות את תוקף המלכות ור' משה פיינשטיין חולק.
8. הרדב"ז סבור שהמלך אינו גולה, ולדעתו ההריגה בשוגג לא משפיעה על תוקף המלכות. המנחת חינוך חולק וסבור שבית דין מדיח מלך שהרג בשוגג והמלך חייב גלות.

עוד רצה להכריח שמלכות אחאב בהכרח רק מכח הוראת שעה, שהרי הרמב"ם כתב שאין לו דיני מלך אלא אם כן היה הולך בדרך התורה והמצוה. בשאלה זו של דיני מלך למי שאינו שומר מצוות נגענו קצת בהתורה והמדינה קובץ ג' עמ' נ"ב בהערה, והעלינו לחלק בין החוב לכבדו שבזה אמרו בעושה מעשה עמך אבל תוקף דיני המלכות יש אם עברו ומינחה או כשהחמיץ אח"כ כל עוד שלא סלקו ממנו זכויות המלכות ע"י מאמר נבואי. והרמב"ם לא אמר אלא לענין שהיו "כל מצוות המלכות נוהגות בו", דהיינו גם חובת כבוד, או אולי דיני הורשת המלוכה, אבל לא כיון לומר שאין לו שום דיני מלכות. והדבר מוכרח, שאל"כ הרי מיד שעבר המלך איזו עבירה שהיא, שוב אינו מלך, כי מה שיעור נתת בדבר, וכמה עברות עליו לעבור בכדי להקרא שאינו הולך בדרך התורה והמצוה, ועל רמב"ם (מלכים פ"ג, ט) שאם גזר המלך לבטל המצוה אין שומעים לו בזה, אבל לא כתב שבמקרה זה הוא מאבד מלכותו, ולא חלק בזה בין מלך מבית דוד למלך ישראל. ולומר שהיתה הוראת שעה (כדי להסביר את תוקף מלכות אחאב) אין לומר מעצמו, כל עוד לא מצינו שום רמז לזה בשום מקום.

מה סובר הרב ישראלי? מהי המחלוקת בינו לרב תאומים? כיצד הרב ישראלי מתמודד עם הגמ' על בעושה מעשה עמך? איך הוא מסביר את דברי הרמב"ם?

לדעתו, תוקף המלכות אינו מתבטל מעצמו בעקבות חטאי המלך. רק מאמר נבואי יכול לבטל את תוקף המלכות וודאי לא עצם החטאים. אולם, גם לדעתו חלק מדיני המלכות מתבטלים – חובת כבוד המלכות ובכך עוסקת הגמ' בב"ב. כך הוא מסביר את לשון הרמב"ם: רק אם המלך הולך בדרך התורה והמצוה הרי ש'כל מצוות המלכות נוהגות בו', כולל חובת הכבוד. אך אם הוא לא הולך בדרך התורה, הוא עדיין מלך אך אין חובה לכבדו ולא נוהגות בו כל מצוות המלכות.